

Avantgarde, néptestvériség, nemzeti felelősség

Beszélgetés Sóni Pállal

Komor, zord embernek képzeltem Sóni Pált, mielőtt ismertem volna személyesen. Bizonyára az a vita sugallta nekem ezt a képet, amely — ha nem tévedek — 1947 elején zajlott le az *Utunkban*, Sóni Pál és Nagy István között. A szerkesztőség két keresztbe tett kardot is rajzoltatott a cikkek fölé. Az alighogy elvonult fasiszta történelmi tébolynak az áldozata volt mindkét, egymással hevesen vitázó író. Miről folyt a szópárbaj? Szavakra nem emlékszem, a lényegre igen. Miként lehet a történetek után élni, egymás szemébe nézni, egymás kezét fogni? Sóni Pál írása fölött szinte didergett a cím: *A történelem hidege*. Nagy István a győzelemre szervezkedő proletariátus nevében oldódást ígért: *Az őszinteség melege*. A *Falvak Népe* szerkesztőségébe sűrűn feljárogattam akkoriban, egészen fiatal egyetemistaként. Ez a szerkesztőség a Mátyás-szoborral szemben volt, egy öreg ház emeletén (ahol később évtizedekig az új *Korunk* talált otthonra). Az egyik szobában Asztalos István, Horváth István és Kós Balázs szerkesztette a falusi lapot, a másikban az *Utunk* készült, Gaál Gábor vezérletével. Asztalos István robbanó temperamentuma áthozta a vitát a falusi hetilap szerkesztőségébe is. Viharzott a vén ház. Magamban Sóninek adtam igazat. Talán mert megdermesztett az, amiről beszélt, megriasztott a történelem hidege, amely kicsapott az írásából. Egy évvel azelőtt (vagy még többel) légernovellát olvastam tőle, *Talamon temetése* volt a címe, Szemlér Ferenc brassói napilapja, a *Népi Egység* közölte. Ennek a novellának az ismeretében természetesnek találtam volna a szerző zord-ságát, keserű kíméletlenségét is.

— *Novellistaként a Helikonban jelentkezél, politikai meggyőződésed szerint a baloldalhoz tartoztál. Ha ezt a politikai krédót folyóirattal akarom jelölni, azt kellene mondanom, hogy a Korunk vonulatához. A mi szemünkben ma — és az utóbbi időben — ez két, egymással ellenséges világnak tűnik. Hogyan is festett az irodalmi arcvonalak kérdése akkor, amikor te a harmincas évek vége felé szép-íróként jelentkezél?*

— Mondanám el talán a *Helikonnál* való jelentkezésem történetét. 1937-ben jelent meg itt első novellám, akkor húszéves voltam. Senkit sem ismertem a szerkesztőségből. Postán küldtem be a novellát. Néhány hét múltán megjelent. Én akkor Marosvásárhelyt laktam. Emlékszem, hogy a Bolyai úti lapárusnál pillantottam meg azt a számot, amelyben az első novellám megjelent. Éppen akkor történetesen ott tartózkodott az író Kovács György is, akit még nem ismertem. Ő is kézbevette a *Helikont*, mi mikor a tartalomjegyzéket átfutotta, mintegy maga elé mormolta, hogy vajon ki az a Sóni Pál. Mire én halkan, csöndben megszólaltam, hogy én volnék. Így ismerkedtünk össze, innen datálódik a barátságunk. Azután még, egészen a háború kezdetéig, néhány novellám jelent meg a *Helikonban*.

Ami a *Korunkkal* való kapcsolatomat illeti, csaknem a *Helikonban* való jelentkezésemmel egyidőben, elküldtem Gaál Gábornak egy színdarabomat, amelynek az volt a címe, hogy *Az ingadozók*. Dráma, három felvonásban. Természetesen nem volt kierelelt alkotás, témája politikai jellegű, az eszmei harc, a földalmi és kispolgári magatartás közötti megütközés, és e két magatartás közötti ingadozás. A dráma megírására tulajdonképpen Brassai Viktor barátommal folytatott vitáim indítottak. A kéziratot elküldtem Gaál Gábornak, aki természetesen nem közölte a *Korunkban*, de egy kártyán igen biztatóan mondott véleményt róla, s többek közt figyelmembe ajánlotta, hogy tanulmányozzam Hágy Gyula színműveit.

Még egy különös sztori is fűződik ennek a drámának a sorsához. Édesapám akkoriban Suceava mellett, az itcani-i cukorgyárban teljesített tisztviselői szolgálatot, és én egy nyári vakáció alkalmával meglátogattam. Zakóm zsebében volt a

dráma kéziratának egyik lapja, éppen a szereplők felsorolása. Az egyik szereplő mellett, jelzőként ott állott, hogy kommunista. A nyári melegben lepihentem a vasúti sín mellett, és valahogy kihullott a zsebemből a papírlap, amelyet a helybeli csendőrmeister talált meg. Magyarul nem tudott, de azt, hogy kommunista, megértette, s természetesen vörös posztó volt a szemében. Házkutatást tartottak a szobámban, lefoglalták a dráma gépíratát, és engem szépen bekísértek a suceavai csendőrlaktanyába. Ott tartottak néhány napig, amíg a drámát lefordították románra. Elolvasták. Mikor szabadon engedtek, nekem első kérdésem az volt, hogy tetszett-e a dráma? Nem feleltek. Én mehettem dolgomra. A kézirat náluk maradt, örökre elveszett.

— A Korunkhoz nyilvánvalóan drámád erőteljes társadalmi mondanivalója, célzatossága miatt küldted a kéziratot. A Helikont pedig bizonyára azért kerestél fel novellával, mert indulásodtól míves író voltál. Különben igen sok Korunkmunkatárs között a Helikonban, és a helikonisták is közöltek a Korunkban, Szentimrei, Szemlér és mások. A két folyóirat talán nem is volt annyira két külön világ...

— Egy pillanatig sem szabad merev válaszfalat elképzelni a két folyóirat között, és az sem áll, hogy a Helikon tisztán szépirodalmi jellegű, s még kevésbé, hogy a Korunk tisztán ideológiai jellegű folyóirat volt, tehát az egyik domíniuma az irodalom, a másiké az ideológia lett volna.

— Avantgarde sugárzás című tanulmánykötetében van is olyan megállapításod, hogy tulajdonképpen az egymást követő folyóiratalapítások sorában egyik fontos mozzanat volt a Helikon indulása, és az akkori irodalmi korszak vezető egyéniségei úgy tekintették, mint a modern romániai magyar irodalomnak nagyon jelentős fórumát.

— Az is volt. Ez a modernség nyilván nem az avantgarde-ot jelentette, de a Helikonban jól megért például Bartalis János fél-avantgardizmusa is. Megjelentek a Helikonban — miként könyvemben ezt kimutattam — az avantgarde-dal kifejezetten rokonszenvező cikkek is, Szántó György és mások tollából.

— Gondolom, a Babeş—Bolyai Egyetemen mindezt ma már ilyen megvilágításban is adod elő.

— Magától értetődő. A Helikon azt az értékelést kapja az egyetemen is, amit megérdemel, erényei vitathatatlanok a haladó hagyományok ápolása, a művészi színvonal, az igényesség tekintetében. Ugyanakkor kimutatjuk azt is, hogy különösen a harmincas évektől kezdődően bizonyos beszűkülés következik az egyébként széles helikoni horizonton.

— Mint a romániai magyar avantgarde irányzatok eddigi legátfogóbb értékelésének szerzője, hogyan ítéled meg az együttélés valóságának, a román, magyar (és német) kölcsönös megismerés igényének jelenlétét e folyóiratokban, törekvésekben? Elsősorban a Periszkópra gondolok. Volt-e tudatosan kialakított törekvése e vonatkozásban? Milyen románság-képet kívánt a magyar olvasók felé sugározni? Vagy ez csupán ötletszerű volt, alkalmi feladatnak tekintették?

— A Periszkóp, amely valóban az egyetlen, kifejezetten avantgarde folyóirat volt a romániai magyar művelődési életben, igen jó kapcsolatot tartott fenn a román avantgarde mozgalmakkal. Ez részint a szerkesztő Szántó György érdeme, aki mint a kolozsvári és szebeni román színház és opera egykori főrendezője, kapcsolatba került a román szellemi élet képviselőivel, és így alkalma nyílt közvetítő szerepet vállalni és betölteni.

Köztudott, hogy az avantgardisták általában tudatosan az internacionalizmus álláspontjára helyezkedtek, sőt egyfajta nemzetekfelettség, már-már kozmopolita beállítottság jellemzi őket általában. Erre szeretnék még visszatérni, mert a romániai magyar avantgarde esetében bizonyos értelemben módosul a kép. Eleve törekedtek a nemzetek közötti kapcsolatok minél jobb elmélyítésére; erre vall a két- vagy többnyelvűség (a Periszkóp hasábjain jelentek meg közlemények németül és más nyelven is). A román avantgarde-dal különösen szoros kapcsolatot tartott fenn a Periszkóp, itt látott napvilágot például Tamás Aladárnak a tanulmánya a Contimporanul román avantgarde folyóiratról, amelyben nagyon melegen méltatja a román művészeti, irodalmi avantgarde jeles képviselőit. Ugyancsak Tamás Aladár tollából olvashatunk remek fordításokat Ion Vinea verseiből. Tehát Szántó György egyáltalán nem légtüres térben építette ki a Periszkóp mun-

katársi gárdáját és általában a folyóiratot, hanem beágyazva a kortársi romániai valóságba.

Egyébként ez az irodalmi érdeklődés személyi kapcsolatokat is eredményezett, bár e téren nagyon kevés adatra támaszkodhatunk, hiszen ezeknek az avantgardista írónak, költőknek az élete — az Antal Jánosé, Becksy Andoré, Dobay Lajosé, Gyárfás Endréé, Reiter Róberté, Sükösd Ferencé, Heves Ferencé, Ormos Iváné, Pap Józsefé és másoké — máig is sok esetben ismeretlen. Tamás Aladár nemrégiben Romániában járt mint az írószövetség vendége. Kedves emlékeként emlegette, hogy a nagybeteg Ion Vinea neki dedikálta egyik kötetét, és szeretettel hagyakozott, hogy a könyvet juttassák el az ő magyar fordítójának.

A *Periszkóp* hasábjain ott láthatjuk a román avantgarde más képviselőit is, kitűnő művészi reprodukciókkal, például Brăncuși-t, a folyóirat egyik száma pedig román kottát közölt Ilie J. Sibianutól, ezzel a címmel: *Ciocirlia parafrazată pentru piano și anexată la Rapsodia Română*.

A többi erdélyi magyar folyóirat is — nemcsak az avantgardista *Periszkóp* — nyomon követte és gyakran méltatta például Lucian Blaga költészetét, aki *Lauda somnului* című kötetében közismerten a német expresszionizmus egyik román változatát hozta az irodalomba.

S ha már a személyi kapcsolatokról beszélünk — ez nemcsak és nem elsősorban avantgarde vonatkozás —, rendkívül érdekes Áprily Lajos és Lucian Blaga viszonya. Áprily már a húszas évektől kongeniálisan fordítja Blaga verseit, egybeközött a *Gorunul* (A tölgy) címűt. Noha mindketten Kolozsváron laktak, személyesen nem ismerték egymást. De Blaga dedikált kötetét küldte Áprilynak. Érdekesnek találom, hogy a műfordítások révén miként találnak egymásra román és magyar költők, akik rokon lelki beállítottságúak. Nem kell különösebb szakértőnek lenni ahhoz, hogy bizonyos rokon vonásokat fedezzünk fel mondjuk éppen Blaga és Áprily művésze között.

Nem közvetlen hatásra gondolok, inkább arra, amit világirodalomtörténetben Szerb Antal olyan szépen fogalmaz meg: azok az igazán nagy egyéniségek, akik túlnőnek egy-egy nemzeti irodalom keretein, hogyan találnak egymásra, és kölcsönösen hogyan igazgatják egymást abban a mezőnyben, amit világirodalomnak nevezünk. Hasonló vonatkozásokat fedezhetünk fel más kitűnő költő-műfordítóink, így Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Kányádi Sándor költői világában.

— Találóaan jellemezted, Szerb Antal nyomán, az igazán nagy íróegyéniiségeket, hogy azok a nemzeti irodalmakból belenőnek a világirodalomba. Vajon az avantgarde vonatkozásában nem fordított jelenségnek lehetünk tanúi? Míről van szó: egy nemzetek fölötti irányzat — miként nevezted — ereszett helyi gyökereket, vagy pedig a helyi, nemzeti közegekből természetesen nőtt a világirodalmi áramlat felé? Azért tartom izgalmasnak a kérdést, mivel az avantgarde-ot rendkívül sok olyan vád érte, hogy érzéketlen volt a kisebb közösségek sorsa, a helyi problémák iránt, s eszmei magasságokba, de sokszor légüres térbe emelt nagyon is földi sorsproblémákat. Ion Popnak a kötete, az Avantgardismul poetic românesc, amelyet könyvedben többször emlegetsz, egyik helyen azt bizonyítja be, hogy a román avantgarde igenis a hagyományos román irodalmi irányzatok, iskolák talajából nőtt ki és érkezett el az európai, az egyetemes avantgarde-hoz. Miként látod te ilyen vonatkozásban a romániai magyar avantgarde írókat, mozgalmakat? Milyen volt viszonyuk az erdélyi magyarság sorsához, a nemzetiségi közeghez? És ami ettől elválaszthatatlan, a román—magyar együttéléshez?

— Ez alapvető kérdés az avantgarde-dal kapcsolatban. Az imént magad is megfogalmaztad, hogy sokszor kimondott, sokszor kimondatlan vád volt az avantgarde-dal szemben az, hogy nincsenek nemzeti gyökerei, nem él benne a hazai valóságban, még durvábban fogalmazva — ahogy meg is fogalmazta a két világháború között a konzervatív beállítottságú kritika — az avantgarde idegen volta az erdélyi lélektől. Tápot ad ennek a vádnak az avantgarde par excellence hagyományellenes beállítottsága. Az avantgarde végső soron egy olyan kétségbeesett gesztus, amely teljes tagadását jelenti a hagyományoknak, nemcsak a művészetben, hanem általában a társadalmi életben. Miként erre Szabolcsi Miklós, az avantgarde mozgalmak európai tekintélyű szakértője rámutatott, ez a kép módosul a kelet-európai irodalmakban, amennyiben itt az avantgarde kevésbé tagadja a hagyományokat. Ez megfigyelhető a mi romániai magyar avantgarde megmozdulásainkban, de éppigy a román irodalomban is. Nem annyira a klasszikus hagyományokból, né ki ez az avantgarde, hanem a népi hagyományokból, a folklórból. Már annak idején a magyar folyóiratokban Kádár Imre és mások — akik például Lucian Blaga költészetét ismertették — kimutatták, hogy ez ugyan tény-

leg a német expresszionizmus vonzásába tartozó költészet, de ugyanakkor mélyen eredeti, hazai, a román népköltészeti hagyományokat folytatja, és ezeket ötvözi modern avantgarde érintkezésekkel. Ugyanezt mondhatjuk el romániai magyar irodalmi vonatkozásban. Elsősorban Tamási Áron modernizmusára gondolok. Ez a modernizmus teljesen egybecseng a nyugati avantgarde szürrealizmusával, expresszionizmusával, de ugyanígy levezethető a magyar népköltészeti hagyományokból. Mint ahogy erre könyvemben is igyekeztem rámutatni, ellentétben a nyugati avantgarde írőkkel, művészekkel, akik egy-egy elszüllyedt kultúra, például a Kolombusz előtti közép-európai művészet, a mükénéi civilizáció vagy a néger szobrászat újrafelfedezéséből merítettek ihletet — Tamási Áronnak nem kellett idegenbe mennie, itthon, a saját népe folklórájában, népdalkincsében, balladában találta meg azt a forrást, amelyből felfrissítette művészetét, és nemcsak az övét, hanem egész irodalmunkét.

De ha Tamásinál csak avantgarde érintkezésről beszélhetünk, kifejezetten avantgardista lírikusaink is — bár nemzetek fölöttinek vallották magukat — megénekeltek szülőföldjüket, az erdélyi táj szépségeit éppen úgy, mint a *Helikon* lírikusai. Sorolhatnám a verscímeket akármelyiktől, Becsky Andortól, Dobay Lajostól, Antal Jánostól, Ormos Ivántól, mind írtak ilyen „szerelmes földrajz“-ihletű verseket.

Teljesen alaptalan tehát a vád, hogy az avantgarde irányzatoknak ne lennének honi gyökereik. Ellenkezőleg, belülről jövő törekvés, belső szükséglet irodalmunkban a kifejezési eszközöknek ez az időnkénti gyökeres megújítása, a költői vízió felfrissítése. Igazolja ezt az is, hogy a törekvés vissza-visszatér. Például a mai fiatal költői nemzedék modernsége egyáltalán nem valamiféle utánzás. Rendkívül izgalmas volt számomra az a felfedezés, hogy milyen közös, illetve rokon vonások mutatkoznak mai fiatal költőinknél és a két világháború közötti korszak avantgardista költőinél — anélkül, hogy a maiak feltehetően ismernék ezeket az elfeledett, a köztudatban egyáltalán nem élő költőinket. Ez is azt mutatja, hogy belső szükségletként, vitalitásunk jeleként tűnnek fel újra és újra a modern, az avantgarde törekvések, amelyeket néha kísérletként próbáltak beállítani, de — miként Illés László szellemesen megállapítja — éppen mivel kísértek, nem lehet eltemetni őket.

— *A beidegződöttségektől, a nyüggé váló kötöttségektől való megszabadulás, feloldódás erejét látom abban, hogy a magyarok közül éppen az avantgarde írók hoztak először hiteles képet a két háború között a románságról, a mőcföldi életéről, gondolok itt Aradi Viktor riportjaira, Szilágyi András regényeire. Valószínű, hogy a hagyományos ízlést követő írókat igen sok, hogy úgy mondjam, konvenció gátolta volna ebben a lelki azonosulásban. Így azonban előfutáraivá váltak azoknak az igényeknek a románság megismerésében, amelyeket ma az egész romániai magyar irodalom maga elé tűz...*

— Ebben közrejátszik egy társadalmi és politikai determináció is. Hiszen az avantgarde-ot nem véletlenül tekintik a szocialista irodalom egyik forrásának. Ezek az avantgarde írók többé-kevésbé kapcsolatba kerültek a szocialista eszmeiséggel, és ezen az alapon, mondjuk így, gátlástalanabban közeledhettek a román népi tömegekhez. Aradi Viktor, Szilágyi András valóban életközélemből figyelték a mőcföldi románság életét. Aradi és Szilágyi riportjai például teljesen egybehangzanak Geo Bogzának akkori, hasonlóan mőc tárgyú, szocialista ihletű riportjaival.

Hangsúlyozni szeretném azt is, hogy a nem avantgardista vagy nem szocialista beállítottságú íróink, irodalomszervezőink is tudatosan törekedtek a románsággal való kapcsolatok kiépítésére. Kuncz Aladár nézetét idézi ebben a kérdésben kitűnő monográfusa, Pomogáts Béla. Hadd idézzem én is: „Nem lehet erdélyi magyar író az, aki ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról (román, szász) nem tud. Életünknek egymásra utaltsága hozza egymás közelébe ezt a három irodalmat, s lehetetlen kikerülni, hogy ezeknek egymásrahatása, egymással való bensőséges érintkezése ne legyen. Elodázhatatlan feladata az erdélyi magyar irodalomnak, hogy ezeket a szellemi érintkezéseket kimélyítse.“ Ezt az elvet érvényesítette Kuncz már az *Ellenzék* irodalmi mellékletében, s még hangsúlyozottabban a *Helikon*nál, amelynek hasábjain folyamatosan olvashatjuk a klasszikus és élő román irodalom jeles képviselőinek munkáit, Ion Chinezu cikkeit a román irodalmi életéről és más hasonló közleményeket. Kuncz Aladár ugyanakkor rendkívül nagy gondot fordított a nemzetiségi önismeret munkálására, a hagyományok ápolására. Ez a kettő szervesen együtt haladt, és az úgynevezett transzilvanista eszmeiségnek a vitathatatlanul pozitív vonása épp ennek a két szempontnak az

ötvözése: a nemzetiségi hagyományok tudatos ápolásának, továbbfejlesztésének egybekapcsolása a testvériség gondolatával, a kulturális közeledés eszméjével. Ezek kölcsönösen feltételezik egymást. Minél jobban ragaszkodunk anyanyelvű művelődésünk ismeretéhez, kultúránk továbbfejlesztéséhez, annál őszintébben, teljesebb szívvel igényelhetjük a román irodalom, művelődés megismerését. És fordítva: nem ismerheti és nem becsülheti igazán a saját kultúráját az, aki nem ismeri meg és nem becsüli az együttlakó nemzet és nemzetiségek művelődési értékeit.

— *Geo Bogzát említettet az előbb, aki megrázó riportok (vagy esszék?) sorozatában írta meg annak idején a baszk nép tragédiáját. Bogza az időben meglátta a romániai konkrét kisebbségi sorsot is, magyarok, németek, zsidók, ukránok létküzdelmét. Tisztelet azért, hogy felvillantotta például a bukaresti építkezés állványa alatt holtan talált székely munkás egyéni tragédiáját. De vajon az avantgarde írók rokonszenve igen gyakran nem maradt-e mégis az elvont emberi szolidaritás „állványainak” magasságában? Olvasói tapasztalatom az, hogy — mondjuk — a nem avantgardista Ligeti Ernő Fel a bakra vagy Kacsó Vakvágányon című regényében és másokban — mélyebben ábrázolták a romániai magyarság akkori szorongásos életérzését.*

— Kétségtelen, hogy az avantgarde mozgalmakra többé-kevésbé jellemző egyfajta elvontság, absztrakció. Ez még a német expresszionisták balszárnyára, az aktivistákra is érvényes, akik pedig programszerűen vallják a cselekvést, forradalmi ihletésű írók, akik a társadalom megváltoztatására törekednek. De az ő műveikre is jellemző bizonyos absztraktság. Vagy említem a romániai magyar írók közül Szilágyi Andrást, akinek az *Új pásztorában* is érezni egyfajta elvontságot. Irodalmunkban Szilágyi az expresszionizmus vonulatát képviseli, s miként Gaál Gábor erre rá is mutatott, regénye művészi szintézise volt mindazoknak a modern törekvéseknek, amelyek a romániai magyar irodalomban jelentkeztek. De ha regényét a korabeli valósághoz viszonyítjuk, mit láthatunk? Abban az időben a munkásmozgalom már sokkal fejlettebb volt falun is, gondolj sortűzre, faipari sztrájkokra, tehát a problémák véres valóságként jelentkeztek, sokkal szélesebb mederben, mint az *Új pásztorban*. Ez éppen expresszionizmusára, az átmentett avantgarde eszközökre és hozzáállásra vezethető vissza nála. Másrészt viszont, éppen mivel az avantgarde írói a szocialista eszmeiség közelébe kerültek, kétségtelenül ők azok, akik a legkövetkezetesebben kiálltak mindenféle nemzeti megkülönböztetés ellen, a testvériség eszméjéért. Kimutathatók ezek a vonások a *Korutamban* megjelent, a nemzeti kérdést tárgyaló tanulmányokból, kimutathatók az indulása idején Kassák Lajos köréhez tartozó Kahána Mózesnek a cikkeiből és forradalmi harcából. Egyébként ő román nyelven is írt — Teo Zare álnéven — a *Cuvîntul liberbe* és más román forradalmár lapokba. Reiter Róbertnél is sajtóosan jelentkezik az avantgarde-kétnyelvűség, hiszen tudjuk, hogy ma német nyelven ír, Franz Liebhard néven.

— *Az avantgarde folyóiratok, törekvések kényszerű megszakadása után eszmeiségük hirdetését más írók, rokon törekvések vették át, vagy ezeknek az eszméknek is magjuk szakadt?*

— Ez az eszmeiség, a kölcsönös megbecsülés és megismerés a fasizmus előtörése idején sem szakadt meg, sőt — hogy úgy mondjam — tudatosult, és egy csakazértis hangsúllyal felerősödött. Gondolok itt például Szabédi László bárói román népdalgyűjtésére, Kovács György, Balogh Edgár mélyen demokratikus szellemű publicisztikájára, a negyvenes évek elején megjelent Nagy István-regényekre, amelyek éppen a románság, és még inkább a román munkásság életét állítják előtérbe, egyáltalán nem valamiféle múltba meneküléssel, hanem nagyon is a jelennek szóló kiállással. Ugyanakkor a kifejezetten forradalmár beállítottságú írók tevékenységében a Munkás Athenaeumnál és az Erdélyi Enciklopédia kiadónál ez a kölcsönösség, az egymás kultúrája iránti érdeklődés és az antifasiszta fegyvertársi összefogás erőteljesen érvényesült. Brassai Viktornak a munkásotthonokban tartott felolvasó estjein a román forradalmi versek is megszólaltak magyarul. Salamon Ernő *Melletted élnek* című fordításciklusa szintén a román forradalmi költokeket idézi.

De nem kommunista szerzők múltba nyúló, témát onnan hozó műveiben is a legjobb írók a jelenhez szólnak — a testvériség érdekében. Kós Károly történelmi regényeiben a leghitelesebben ábrázolja az erdélyi románok és magyarok közös sorsát, együttélését. Éppoly szeretettel eleveníti meg román figuráit, mint a magyarokat, gondolj a Budai Nagy Antal seregében harcoló románokra, vagy *A Varju nemzetségből* Ștefanra, az öreg Iliára és másokra. *A havas* című no-

vellájában szintén egy nagy tömegmegmozdulást ír le, az erdei parcellákat védő mócok harcát, s az erdők szabadságáért elesettek sírfeliratát Kós románul hozza: „Au murit pentru libertatea pădurilor“ („az erdők szabadságáért haltak meg“). Szinte gesztusserű a kiállás más ajkú, más nemzetiségű hősei mellett — erkölcsi értékeiknek a megmutatása. Köztudott, hogy Kacsó Sándor publicisztikájában mily határozottan és mély demokratikus szemlélettel foglalt állást az együttélés és a testvériség eszméje mellett, regényében pedig emberi sorsokba ágyazottan jelentkezik a testvériség gondolata. És rendkívül jellemző, hogy ugyanakkor a *Vakvágányon*, a legigazibb kisebbségi regényünk, nemzetiségi életünk sorsproblémáit veti fel ugyanilyen határozottsággal. Vagy Kuncz Aladár *Fekete kolostorában* nem éppen a testvériség eszméje ölt-e testet? Igaz, nem magyar—román vonatkozásban ezúttal, de Kuncz felülemelkedik mindenféle nemzeti elfogultságon, a francia nép megítélésében, az internáltak világában. De a *Fekete kolostornak* vannak közvetlenül román vonatkozásai is. Művészi valórré lesz itt a testvériség eszméje, helyzeti energiát kap a mű egészének struktúrájában. És nemcsak Kuncznál látjuk ezt. Gondolj például a *Vakvágányon* szuggesztív erejű, jelképpé emelt befejezésére!

— Nagy Istvánnak a román munkásság életét ábrázoló munkáit említetted. Az Oltyánok unokáinál állapotodnék meg, amelyet közismerten Püski Sándor adott ki a negyvenes évek elején, tehát a nemzeti gyűlölködés legkomorabb időszakában, s amely az első magyar regény a román munkásságról. Nagy István ebben a regényében rendkívül mélyre lát a harmincas évek román társadalmában, s olyan emberi életutakat villant fel, amelyeknek valóságossága azóta történelmi távlatban is igazolódott. Számomra máig talány, honnan ismerte Nagy István ilyen alaposan az okiráltságú román munkásság életét. Megkérdeztem erről Nagy Istvánt. Azt válaszolta, hogy főként a börtönben ismerte meg prototípusait, s elméleti művekből nyerte a biztonságot ahhoz, hogy a román proletariátus ábrázolásához nyúljon. Nem hiszem, hogy ez kielégítő magyarázat egy műalkotás születésére. Igaz, Nagy István évekig élt Galacon, Bukarestben, Giurgiuban. De vagy illegális aktivista munkát végzett, s éppen ezért alig volt kapcsolata a bukaresti munkásság tömegeivel — ő maga írja le ezt a helyzetet a Szemben az árral lapjain —, vagy magyar nemzetiségű munkások nagy tömegével együtt dolgozott Galacon, hová éppen ezáltal erdélyi környezetük szinte elkísérte őket. Miként magyarázod te, a Nagy István-i életművel évtizedek óta foglalkozó irodalomtörténész, Nagy Istvánnak ezt a rendkívül reális, mély írói látását, majdnem azt mondtam, hogy ösztönös megérzését?

— Éppen a tudatosság lehet a magyarázat. A kommunista Nagy István az, aki tudatosan törekszik a románság életének megismerésére, a román és magyar dolgozók közös harcának ábrázolására. De összefonódik ez művészi eszközeinek a tökéletesedésével is, szemléletének elmélyülésével. S persze, művészi intuíciójával. Konkrétan kimutatható például, hogy kezdeti írásaiban román és magyar nevek szerepelnek ugyan, de akár fel is cserélhetnők a neveket, mert semmiféle nemzeti sajátosságokat nem mutatnak a szereplők, mint ahogy lélektanilag is kevésbé kidolgozottak és elmélyítettek. A népfronti szakaszban azonban, amikor Nagy Istvánnak alkalma nyílik szélesebb körben mozogni, és új rétegekkel megismerkedni, másrészt — az előbbiekkal szoros összefüggésben — elmélyül művészi víziója, és szereplőit valóban írói eszközökkel ábrázolja, és bontja ki az emberi lélek mélyébe mutató jellemvonásokat, ekkor már, mindezek eredményeképpen is, magyar figurái magyarok, román figurái románok. Amint erre annak idején felfigyeltek már Veres Péter, Féja Géza és mások, s kimutatták, hogy mennyire hiteles magyar, illetve román szereplők a Nagy István hősei. Tehát a művészi eszközök kiteljesedésével együtt járó folyamat ez: társadalmi és nemzeti vonatkozásokban is növekszik a jellemrajzok és a környezetrajz hitele.

Az a kép az oltyán faluról, amit Nagy István nyújt, annyira hiteles és megdöbbentő, olyan mély életismeretre vall, amit tényleg nem tudnék más egyébbel magyarázni, mint a költői vízió erejével és győzelmével. Úgy mondanám, hogy a korszakról festett rendkívül hiteles, realista kép megalkotásában a tudatos elemek együtt hatottak a művészi ösztönösséggel.

— Akaratlanul Asztalos István regénye jut most eszembe, a Szél fúvatlan nem indul. Nem ellentétetni akarom Nagy Istvánnal, mégis ez lesz belőle. Egy vegyes lakosságú erdélyi faluban játszódik, a negyvenes évek végén, rendkívül kiélezett társadalmi viszonyok között. Magyar és román parasztok jelennek meg a regényben, a szövetezetek egységesítéséért folyó harc idején. Nagy István román-ságábrázolása az Oltyánok unokáiban, mint jeleztük, mély és hiteles, noha sok

benne a művészi ösztönösség. A tudatosan építkező Asztalosnál azonban nem-egyszer publicisztika-ízű. Nem Asztalos írói értékeit kisebbíti, ha ezt is meglátjuk regényében.

— Sok igazság van abban, amit mondasz. Asztalos esetében is meg kell különböztetnünk régebbi és újabb írásait. Egyik-másik régebbi novellájában, például *A nekurátban* a román falu ábrázolása rendkívül hiteles, árnyalt, sokoldalú. Vagy gondolj *A szakáll* című kisregényére, esetleg *A számár* című novellájára. Egyikben sincs semmi mesterkéeltség. Viszont a *Szél fúvatlan nem indul* más vonatkozásokban is magán viseli annak a korszaknak a jegyeit, a sematikus megközelítés gyöngeségeit. A román és a magyar szereplők ábrázolásában egyfajta kínos szimmetria, méricskélés érvényesül mind a pozitív, mind a negatív hősök tekintetében, s ez a kiképzés tényleg publicisztikai fogantatású, és inkább gondolati jellegű. Asztalos kítűnő művészi érzéke, artisztikuma kellett ahhoz, hogy vegső soron e művét is megóvja a nem művészi hozzáállásból fakadó súlyosabb károktól.

Aranyossy György:
Delta V.